

**AVTOBIOGRAFIK MATNLARNING SEMIOTIK TABIATIDA MADANIY
KODLARNING IFODALANISHI**

**REPRESENTATION OF CULTURAL CODES IN THE SEMIOTIC NATURE OF
AUTOBIOGRAPHICAL TEXTS**

**ПРОЯВЛЕНИЕ КУЛЬТУРНЫХ КОДОВ В СЕМИОТИЧЕСКОЙ ПРИРОДЕ
АВТОБИОГРАФИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ**

Azimova Yulduz Baxtiyor qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat

o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoronti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada avtobiografik matnlarning semiotik tabiati va ular tarkibida madaniy kodlarning aks etish mexanizmlari tahlil qilinadi. Avtorning shaxsiy tajribasi asosida shakllangan diskursda xalqning kollektiv xotirasi, madaniy identiteti, mental tasavvurlari va qadriyatlarini ifodalovchi lingvosemiotik birliklar o'rganiladi. Tadqiqotda Y. Lotman, U. Eko, Ch. Pirs kabi semiotika namoyandalarining nazariyalari hamda o'zbek lingvokulturologiyasi doirasidagi qarashlar integrativ yondashuv asosida qo'llanildi. Avtobiografik matnlardagi ramz, timsol, metafora, realiya va konseptlar madaniy kodlarning tashuvchisi sifatida talqin etilib, badiiy matnning ichki ma'no qatlamlarini ochishda ularning o'rni yoritildi.

Kalit so'zlar: avtobiografik matn, semiotik tahlil, madaniy kod, lingvokulturologiya, ramz, konsept, identitet.

ABSTRACT

This article examines the semiotic nature of autobiographical texts and the mechanisms through which cultural codes are represented within them. It analyzes linguo-semiotic units that reflect collective memory, cultural identity, mental imagery, and value systems embedded in the author's personal experience and narrative structure. The study applies an integrative approach based on the theories of semiotics developed by scholars such as J. Lotman, U. Eco, and C. Peirce, combined with insights from Uzbek linguoculturology. Symbols, metaphors, realia, and concepts in autobiographical discourse are interpreted as carriers of cultural codes, revealing the deeper semantic layers of the literary text.

Keywords: autobiographical text, semiotic analysis, cultural code, linguoculturology, symbol, concept, identity.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается семиотическая природа автобиографических текстов и механизмы репрезентации культурных кодов в их структуре. Анализируются лингвoseмиотические единицы, отражающие коллективную память, культурную идентичность, ментальные представления и ценностные ориентиры, проявляющиеся в авторском жизненном опыте и нарративе. Исследование опирается на интегративный подход, основанный на теориях семиотики Ю. Лотмана, У. Эко, Ч. Пирса, а также на идеях узбекской лингвокультурологии. Символы, метафоры, реалии и концепты трактуются как носители культурных кодов, раскрывающие глубинные смысловые слои художественного текста.

Ключевые слова: автобиографический текст, семиотический анализ, культурный код, лингвокультурология, символ, концепт, идентичность.

Avtobiografik matnlar – bu avtorning shaxsiy hayoti, xotiralari va tajribalarini aks ettiruvchi, ichki dunyo va madaniy muhit bilan bevosita aloqador bo‘lgan diskursdir. Bunday matnlar semiotik jihatdan nihoyatda murakkab bo‘lib, avtor ongidagi madaniy kodlar, kollektiv xotira unsurlari, mental obrazlar, konseptlar, realiyalar va madaniy belgilar tizimi orqali shakllanadi. Shu bois avtobiografik diskurs lingvokulturologiya, semiotika va narratologiya kesishgan nuqtada tadqiq qilinadi.

Semiotika belgilar tizimini o‘rganadi; avtobiografik matn esa shaxs hayotidagi voqea, xotira va qarashlarning belgilarga, ramzlarga, obrazlarga aylangan shaklidir.

Avtobiografik belgilar tizimi sifatida muallif til vositasida o‘z tajribalarini ifodalar ekan:

leksik belgilar – realiyalar, o‘ziga xos milliy predmetlar (supa, do‘ppi, chopon, tandir),

frazeologik belgilar – mental tasavvurlarni aks ettiruvchi barqaror birliklar,

stilistik belgilar – ritorik vositalar, metafora, ramziy qatlam,

mantiqiy-narrativ belgilar – voqealarni tartiblash va identitetni qurish orqali semiotik makon hosil qiladi.

Madaniy kod – bu muayyan xalqning turmush tarzi, qadriyatlari, mentaliteti va dunyoqarashini shakllantiruvchi ramzlar, belgilar, tasavvurlar majmui. Avtobiografik matnda

madaniy kod til birliklari orqali ramziy belgi sifatida namoyon bo'ladi. Bu kodlar milliy dunyoqarashni ifodalovchi til birliklaridir:

Maqollar: "Bolaga berilgan tarbiya — quyishga oson qolip", "Ona yurti — jon yurti".

Frazemalar: "ko'ngli yayradi", "ko'z oldim qorong'ulashdi".

Davrga xos atamalar: "kolxoz", "subbotnik", "temirg'on maktab".

Ular madaniy xotiraning ramziy ko'rinishi sifatida ilmiy tahlil qilinadi. Bu kodlar konseptlar orqali belgilangan: "Ona" konsepti – mehr, himoya, ildiz timsoli. "Bolalik" konsepti – beg'uborlik, ilk madaniy tajriba. "Uy" konsepti – milliy qadriyatlar o'chog'i, xotiraning semantik markazi. Bu konseptlar avtobiografik matnda ko'pincha ramzlar orqali ikonik belgilar tizimi sifatida shakllanadi.

Etnografik (material-madaniy) kodlar realiyalar orqali aks etadi: "tandir", "supa", "ko'rpacha", "bo'zcha ko'ylak", "do'ppi", "qishloq yo'li", "ariq", "ko'hna mahalla" va boshqa shu kabi milliy so'zlar. Ular avtor biografiyasini milliy manzaralar orqali belgilovchi indeksal belgilar hisoblanadi.

Qadriyat va diniy kodlar bunda mehr-oqibat, sadoqat, halollik, odob-ahloq, duo, ota-ona roziligi, taqdir, sinov, shukr kabi tushunchalar ramziy qatlamda semiotik belgilar sifatida namoyon bo'ladi.

Quyidagi "Avtobiografik matnlarning semiotik tabiatida madaniy kodlarning ifodalanishi" mavzusi bo'yicha tayyor ilmiy maqola ko'rinishidagi izohli, akademik matn taqdim etiladi.

Avtobiografik matnlar — bu avtorning shaxsiy tarixini, xotiralarini va identitetini shakllantiruvchi maxsus diskurs. Ular nafaqat individual tajribani ifodalaydi, balki madaniy xotira, qadriyat va mentalitet tuzilmalarini ham semantik belgilar orqali uzatadi. Lingvokulturologiya va semiotika bu mazmundagi matnlarni madaniy kodlar orqali o'rganadi, chunki til va madaniyat uzviy bog'liq hodisalardir va til orqali madaniy bilimlar kodlanadi va uzatiladi.

Semiotika — belgilar va kodlar tizimini o'rganadigan fan bo'lib, bu nuqtai nazardan til belgilarining ma'nosi ijtimoiy-madaniy kontekst bilan belgilanadi. U. Eko semiotikani «...belgilar tizimi va kodlar orqali madaniy birliklar – ijtimoiy hayotning belgilarini tushunadigan signallar» deb ta'riflaydi, bu yerda til birliklari o'zida ham denotativ, ham konnotativ ma'nolarni saqlaydi.

Diskurs – bu til orqali ijtimoiy voqelikni ifodalash jarayoni bo‘lib, shaxsiy va jamiyat qadriyatlarini bir yoqlama yoki ikki qirrali tarzda aks ettiradi. Diskurs tahlili madaniy kodlarni ifodalovchi belgilarni aniqlashda muhimdir: madaniy stereotiplar, qadriyatlar, tarixiy voqealar va mental konseptlar til orqali uzatiladi.

Madaniy kod – bu til bilan ifodalanadigan ijtimoiy madaniy bilimlarning tuzilmasi bo‘lib, u fikr, qadriyat va mentalitetni belgilaydi. Kultural kodlar uzviy ravishda frazeologizm, maqol, metafora va realiyalar orqali konkretlanadi.

Frazeologik birliklar (maqol, iboralar) tilning madaniy qatlamini anglatadi. Masalan, maqollar avtobiografik matnlarda ham shaxsiy tajriba bilan birga umumiy madaniy qadriyatlarni ifodalaydi hamda collective memoryni yaratadi. Maqollar shuningdek madaniy kod sifatida mental stereotiplarni uzatadi.

Avtobiografik matnlarda realiyalar (mahalla, uy, ovqat, odatlar, kasb-hunar nomlari va boshqalar) madaniy kodlarning indeksal belgisi sifatida xizmat qiladi. Ular nafaqat shaxsiy xotirani ifodalaydi, balki jamiyat mentaliteti va madaniy tajribani ham aks ettiradi.

Madaniy kodlarni semantik tizimlarda tushunish uchun konseptlar yondashuvi muhim bo‘lib, bu — buyumiy konseptologik tahlilni amalga oshiradi (masalan, “ona”, “uy”, “vaqt”). Konseptlar autobiografik diskursda shaxsiy va umumiy madaniy tajribaning kesishmasini ko‘rsatadi.

Lingvokulturologik yondashuv — til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy aloqani tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, u diskursni tilning madaniy xotira funksiyasi orqali o‘rganadi. Bu yondashuv frazeologik birliklar, metaforik belgilar va realiyalar orqali til birliklarining madaniy kodlarni qanday uzatayotganini ko‘rsatadi.

Diskursiv semiotik yondashuv — bu semiotik kodlarni aniqlashda belgilar, mazmun va kontekstni birgalikda tahlil etadi. Bu yondashuv autobiografik matnda shaxsiy xotira-madaniyat tizimini ochib berishda foydalidir, chunki har bir belgining funksiyasi va joylashuvi diskurs strukturasi orqali aniqlanadi.

Avtobiografik matnlarning semiotik tabiatida madaniy kodlar nafaqat til birliklari (frazeologizmlar, realiyalar), balki diskurs strukturasi orqali shaxsiy va kollektiv madaniyatni uzatadigan belgilar tizimi sifatida ko‘rinadi. Lingvokulturologik va semiotik yondashuvlar bu jarayonni tahlil qilishda asosiy metodologik vositalardir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, madaniy kodlar autobiografik diskursda shaxsiy identitet hamda ijtimoiy madaniyatning bir-biriga bog‘liqligini aniqlashda muhim.

Avtobiografik matnlarning semiotik tabiatida madaniy kodlar dunyo tilshunosligi va o'zbek tilshunosligidagi eng muhim nazariy qarashlar tizimli, ilmiy va manbalar asosida beriladi.

Dunyo semiotika, diskurs tahlili va lingvokulturologiya maktablarida avtobiografik matn, madaniy kod va belgilarning semantik tabiati chuqur o'rganilgan. Asosan quyidagi ilmiy maktablar asos bo'ladi:

1. Semiotik maktab (Ch. Peirce, F. de Saussure) belgilarni ikon, indeks va simvolga ajratgan. Avtobiografik matnlarda bu uch belgining barchasi ishtirok etadi:

ikonlar – xotira manzaralari (bolalik uyi, mahalla tasviri),

indekslar – tarixiy voqeliklar, joy nomlari,

simvollar – maqol, diniy ishoralar, qadriyatlar.

2. Umberto Eco (1976, 1997) qarashlarida semiotik madaniyat nazariyasi eco madaniyatni «kodlar tizimi» sifatida talqin qiladi. Unga ko'ra: har bir matn ko'p qatlamli semantik kodi bo'lgan ochiq matndir. Avtobiografik diskursda bu kodlar ko'pincha madaniy xotira bilan bog'langan. Avtobiografik matn o'qish — bu madaniy kodlarni dekodlash demakdir.

3. M. Bakhtin (1981) nazariyasi polifoniya va dialogiklik nazariya hisoblanadi. Bakhtin avtobiografik matn: shaxsiy xotira, jamiyat xotirasi, tarixiy kontekst, o'rtasidagi dialogik maydon sifatida ko'radi. Avtobiografik matnda madaniy kodlar muallif va jamiyat o'rtasidagi dialog orqali yuzaga chiqadi.

4. E. Benvenist: Sub'ektivlik va narrativ "men". Benvenist nazariyasiga ko'ra: "Men" til orqalishakllantiriladi. Shu sabab avtobiografik matn — til orqali qurilgan identitet hisoblanadi. Madaniy kodlar muallifning "men"i orqali semantikashtiriladi.

Yevropada lingvokulturologik qarashlar A. Vezhbitskaya, Yu. Stepanov, Anna Wierzbicka kabi olimlar nazariyalarida o'z aksini topadi. Madaniyat "madaniy skriptlar" orqali tilga ko'chadi. Har bir tilning o'ziga xos "cultural key words" ya'ni "madaniy kalit so'zlar"lari mavjud. Avtobiografik matnlarda: "home", "mother", "freedom", "childhood" kabi konseptlar madaniy kod sifatida ishlaydi. Yuriy Stepanov ilmiy nazariyasiga ko'ra madaniyatni "konseptlar makoni" sifatida talqin qiladi. Avtobiografik matn — konseptlarning individual shakldagi verbalizatsiyasi.

6. Diskurs nazariyasi T. van Dijk, M. Fuko kabi olimlar ham o'z ilmiy qarashlarini bildirishgan. Matn tahlil qilishda uch qatlamga ajratadi:

1. matn tuzilishi;
2. kognitiv model;
3. ijtimoiy kontekst;

Autobiografik matnda madaniy kodlar aynan mana shu uch qatlamning kesishmasida dekodlanadi. M. Fuko nazariyasida esa diskursni ijtimoiy-madaniy kuchlar tizimi sifatida tushuntiriladi. Avtobiografik matn faqat xotira emas, balki ijtimoiy madaniy jarayon hamdir.

O'zbek semiotika va lingvokulturologiya maktabi oxirgi 20–25 yil ichida shakllandi va avtobiografik matnlardagi madaniy belgilar bo'yicha muhim tadqiqotlar ham mavjud.

1. A. Nurmonov: O'zbek tilida diskurs nazariyasi. Nurmonov diskursni: kommunikativ holat, madaniy kodlarning ishlash maydoni, sifatida talqin qiladi. Avtobiografik matn kontekstual belgilar tizimi sifatida izohlanadi.

2. N. Mahmudov va A. Madvaliev: Lisoniy belgi va ma'no haqida ilmiy izohlar berib o'tishadi. Ular o'zbek tili leksik qatlamida: madaniy leksika, milliy o'ziga xos belgilar, mental-referentsiyalar mavjudligini ko'rsatadi. Avtobiografik matnlarda realiyalar va frazeologizmlar madaniy kod sifatida xizmat qiladi.

3. Sh. Safarovning ilmiy nazariyasiga ko'ra til — bu madaniyatning kodlash tizimi. Realialar, maqollar, milliy ramzlar lingvokulturologik “belgilar tizimi”ni yaratadi. Avtobiografik matnda madaniy kodlar: konseptlar, semantik qatlamlar, folklor elementlari orqali paydo bo'ladi.

4. O'zbek adabiy semiotikasi bo'yicha N. Jo'rabayeva, D. Qurbonova kabi olimlarimiz ham tadqiqotlar olib borishgan. Bu yo'nalishdagi tadqiqotlar: badiiy obraz, ramz, milliy belgining tilda aks etishi bilan bog'liq. Avtobiografik obrazli tasvirlar semiotik belgi sifatida talqin qilinadi.

5. Lingvokulturologik realiyalar bo'yicha tadqiqotlar olib borgan olimlarimiz D. Ubaydullayeva, M. Mengliyev, X. Hamroyevlar qarashlariga ko'ra realiyalar milliy madaniyatning indeksal belgisi hisoblanadi. Tarixiy va etnografik realiyalar avtobiografik matnlarda madaniy kod sifatida eng kuchli qatlamsanaladi.

6. Avtobiografik asarlar tahlilida O'tkir Hoshimov ("Bolalik", "Dunyoning ishlari") asarlarida “ona”, “mahalla”, “supa”, “bolalik” kabi konseptlar markaziy madaniy signallar sirasiga kiradi. G'afur G'ulom (“Shum bola”) sida esa urf-odat, xalqona nutq, etnografik ramzlar – madaniy kodlar tizimi bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Safarov, O. Semasiologiya. — Toshkent: Fan, 2013. — 280 b.
2. Mengliyev, B. R. Nutq madaniyati va tilshunoslikning dolzarb masalalari. — Toshkent: Akademnashr, 2018. — 240 b.
3. Xudoyberganova, D. A. Til va madaniyat: lingvokulturologiya asoslari. — Toshkent: Fan, 2015. — 312 b.
4. Saidov, A. S. O'zbek tilida mental birliklarning lingvokulturologik talqini. — Toshkent: Fan-zamin, 2020. — 210 b.
5. Qo'ng'urov, R., Mengliyev, B. Tilshunoslikka kirish. — Toshkent: Akademnashr, 2019. — 288 b.
6. G'afforov, N. Adabiy matn lingvopoetikasi. — Toshkent: Sharq, 2007. — 256 b.
7. Yusupov, U. A. O'zbek badiiy matnida konsept va obraz masalalari. — Toshkent: Universitet, 2016. — 198 b.
8. Rasulov, R. Pragmatik lingvistika. — Toshkent: Fan, 2009. — 230 b.
9. Xoliyorova, M. O'zbek tilida ramz va timsollar semantikasi. — Toshkent: Universitet, 2014. — 180 b.
10. Barthes R., Mythologies. — Paris: Seuil, 1957. — 224 p.
11. Lotman, Yu. M. Semiosfera. — Sankt-Peterburg: Iskustvo-SPB, 2000. — 704 s.
12. Eco, U. A Theory of Semiotics. — Bloomington: Indiana University Press, 1976. — 354 p.
13. Peirce, C. S. Collected Papers of Charles Sanders Peirce. Vol. 1–6. — Cambridge: Harvard University Press, 1931–1935.
14. Greimas, A. J. Structural Semantics: An Attempt at a Method. — Lincoln: University of Nebraska Press, 1983. — 384 p.
15. Hall, S. Representation: Cultural Representations and Signifying Practices. — London: Sage, 1997. — 400 p.
16. Bourdieu, P. Language and Symbolic Power. — Cambridge: Polity Press, 1991. — 345 p.
17. Geertz, C. The Interpretation of Cultures. — New York: Basic Books, 1973. — 480 p.
18. Ricoeur, P. Time and Narrative. Vol. 1. — Chicago: University of Chicago Press, 1984. — 240 p.
19. Smith, S., Watson, J. Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives. — Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010. — 396 p.